

Dévényi Árpád

NEMZETPOLITIKAI KÉRDÉSEK MAGYARORSZÁGON 1948–1989

A pártállami rendszer 41 éve Trianon utáni történelmünk leghosszabb egybefüggő időszaka. A magyar történettudomány a korszak általános feldolgozásának is viszonylag az elején tart, ám ez különösen így van a határon túli magyarok történetével, s azon belül is a rájuk vonatkozó magyarországi politikával. Sztereotípiák persze vannak: például, hogy a szocialista Magyarország egyáltalán nem foglalkozott a határon túli magyarokkal. Ennek ellenében egy olyan mítosz is él, amelyet minden bizonnyal a Kádár-rendszer vezetői maguk is igyekeztek gerjeszteni, hogy Magyarország, miközben lojalitást mutatva a szovjet elvárás iránt háborítatlan „testvéri” kapcsolatokat ápolt a szomszédos országokkal, a háttérben minden „kiskaput” kihasznált az ott élő magyarok helyzetének javítására. A tények azonban mindkét sztereotípiát megingatják. Mert ha egyáltalán nem foglalkozott a szocialista Magyarország a határon túli magyarokkal, akkor miért hoztak kifejezetten róluk párthatározatot 1968-ban és többek között róluk 1958-ban és 1974-ben? Viszont, ha tényleg kihasználták a „kiskapukat” a nemzeti érdekek érvényesítésére, akkor miért nem léptek fel – legalább kiskapuk útján – a kolozsvári magyar egyetem megszüntetése ellen, és miért bőrtönözték be az ilyen fellépést követelő értelmiségieket?

Egyáltalán: miért lépett a szocialista Magyarország a határon túli kérdésben, amikor lépett, és miért nem lépett, amikor nem lépett? Miért üldözték egyes időszakokban a civiltársadalomnak azt a részét, amelyik szeretett volna valamit tenni a magyar kisebbségért, és miért türték meg, sőt támogatták őket más időszakokban? Hogy alakult mindezek hatására a magyarországi társadalom viszonya a határon túli magyarokhoz? Ezekre a kérdésekre próbálok az alábbiakban válaszolni, nagyobb részt közismert tények felsorolásával, kisebb részt korábbi kutatásaimra támaszkodva.

Az 1948 és 1989 közötti korszak egyik fő jellemzője, hogy – mialatt nemzetközi jogi értelemben béke uralkodott – a magyarság szinte folyamatosan különböző geopolitikai válaszvonalakon élt, amelyek elsősorban a hidegháborúval függtek össze.

A válaszvonalak minősége persze az egyes időszakokban eltért: válaszvonalon való elhelyezkedés volt az ötvenes évek elején a nyílt háborús készülődés is, és egy fajta frontvonal volt 1985 után a gorbacsovi peresztrojkához csatlakozó és az azt elutasító országok szembenállása is. Szintén mély válaszvonalat jelölt ki 1956-ban a magyar forradalom, 1968-ban a prágai tavasz, vagy éppen 1975 után a Lengyelországnak és Magyarországnak nyújtott kölcsönök hatására megjelenő nyugati gazdasági befolyás.

A sztálinizmus időszaka

Magyarországon a kommunista párt hatalmi monopóliumát már az 1947 őszi választásokon biztosították, de a teljes szovjetizáció a kommunista és a szociáldemokrata párt kényszeregyesítésével csak a „fordulat évének nevezett” 1948-ban kezdődött meg, tehát mintegy három évvel a kommunista rendszer jugoszláviai és romániai térhódítása és nem egészen fél évvel a csehszlovákiai „győzelmes február” után.

A csehszlovákiai és a magyarországi hatalomátvétel között a Magyar Kommunista Párt (MKP) politikai mintaképnek tekintette azokat a szomszédos országokat, ahol a legnagyobb határon túli magyar közösségek éltek: Romániát, Jugoszláviát és Csehszlovákiát, nem is beszélve a Szovjetunióról. A csehszlovákiai kommunista puccs előtt az MKP is kritikusan viszonyult a felvidéki magyarsággal szemben elkövetett etnocídiumhoz (az ennél is kegyetlenebb vajdasági eseményekről hallgattak, ha egyáltalán tudtak róla). 1948 februárja után viszont bármelyik szomszédos ország kisebbségpolitikájának a kritizálását reakciós megnyilvánulásnak tekintették. A Mindszenty-perben például a vádat alátámasztó érvként jelent meg a hercegprímás fellépése a csehszlovákiai magyarok jogaiért.

A magyarországi fordulat idején azonban már folyamatban volt Jugoszlávia elszakadása Közép-Európától, azaz szembefordulása a Szovjetunióval. A Szovjetunió befejezettnek tekintette a második világháború utáni „rendcsinálást”, és – immár atombomba birtokában – új háborúra készült. A hadtörténészek szerint Sztálin elsőként Jugoszláviával készült megütközni, mivel Tito rendszere azt bizonyította, hogy a Szovjetunió nélkül is működhet a pártállami diktatúra. A szovjet haditervekbe valószínűleg belekalkulálták, hogy eközben Németországban is összecsapásra kerülhet sor a Nyugattal, és akkor világháborúvá szélesül a konfliktus. A háború kezdetét 1953 végére, 1954 elejére tervezték.

A magyarság tehát pont azon a területen élt, ahol a tervezett háború kitört volna. Méghozzá a frontvonal mindkét oldalán: Jugoszláviában, a vele szomszédos Romániában, és a frontvonalon helyezkedett el a magyar anyaország is. Csehszlovákia is stratégiaiilag kiemelt fontosságú országnak számított, hiszen az egyetlen ország volt

a magyar–jugoszláv és a német–német front között, és közvetlen határ választotta el Nyugat-Németországtól.

Mivel a frontvonalon minden ellenőrizhetetlen mozgás gyanúsnak és geopolitikailag kockázatosnak számított, a szovjetek teljesen elszigetelték egymástól a közép-európai országokat. Egy-egy temetést a családtagok néha csak a Duna vagy Ipoly túlsópartjáról tudtak végignézni. Az ellenőrzött levélváltás lehetőségén kívül szinte minden magánjellegű kapcsolat megszakadt. Ha beleszámítjuk a háború utáni évek zűrzavaros viszonyait is, akkor azt mondhatjuk, hogy 1945 és 1955 között – tehát egy teljes évtizeden át – a magyarországi társadalom alig-alig érintkezett érintkezett a határon túli magyarokkal. Ebből négy éven át (1949–1953 között) egyáltalán nem.

Valószínű, hogy az emberek mozgásának leállítására érdekében kötötték meg a csorbatói egyezmény első változatát 1949-ben, amely a felvidéki magyarokat megfosztotta magyarországi vagyonuktól. Ugyanekkor a magyar állampolgársági törvényt is úgy módosították, hogy az ne biztosítson lehetőséget a határon túli magyaroknak állampolgárságuk ürügyén kapcsolat tartására a határ túloldalával. Feltételezem, hogy hasonló megfontolásból adták meg a csehszlovák állampolgárságot az 1945 óta bizonytalan státusban és jogfosztottságban élő felvidéki magyarságnak. Több százezer bizonytalan állampolgárságú embert nem tarthattak a leendő frontvonalon.

Miközben a fizikai érintkezés megszűnt, a magyarországi médiából nem iktatták ki teljesen a kisebbségben élő magyarokat. Igaz, a tájékoztatás mindig sikertörténekről írt, hogy milyen jó a magyaroknak a szocialista országokban. Tény, hogy volt mire hivatkozni. Csehszlovákiában a sztálini fordulat után megalakították a magyar iskolákat, létrejött az Új Szó, nem is beszélve a Csemadokról, amely az akkori viszonyok között a legkomolyabb nemzetiségi szervezet lett Vlagyivosztoktól Hegyeshalomig. (Saját tagság, helyi szervezetek stb. ilyenre nincs példa a szocialista országokban.) Erdélyben 1952-ben létrehozták a székelyföldi Magyar Autonóm Tartományt. Valójában persze szó sem volt autonómiáról, hiszen az autonómia fogalma alapvetően ellenkezett a szocialista diktatúrával; de magyar nyelven igazgató tartomány volt, amelynek jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy Romániában még ma is kényes dolog felemlíteni. Hivatkozni lehetett az 1945 óta működő magyar egyetemre is, illetve – 1953-ig – a Magyar Népi Szövetségre.

Ezeknek az eredményeknek az ismertetése a magyarországi sajtóban teljesen egyoldalú volt: közben Csehszlovákiában, ha le is állt, de visszavonásra nem került a reszlovakizáció, s nem változott a vagyonfosztás. Erdélyben a társadalom szovjetizálása kikezdte a nemzetiségi szempontból is fontos intézményeket, például az egyházakat, egyházi iskolákat stb. De az is tény, hogy miközben az egyes emberek egyre rosszabb helyzetbe kerültek a sztálini diktatúrában, a szovjetekkel szövetséges országok a háborús ütközet előtt igyekeztek a határon túli magyar nemzetré-

szeknek, mint közösségnek engedményeket is tenni, elsősorban a nemzetiségi intézményrendszer területén.

Magyarországban az iskolai földrajzkönyvekben részletesen írtak a szlovákiai és az erdélyi magyarságról. Arról: hányan vannak, hol élnek, és milyen intézményeik vannak. A történelemkönyvek „imperialista békének” nevezték a trianoni békeszerződést. (Az 1947-es párizsit már nem.)

Jól jellemezte ezt az időszakot Révai József 1951-es füleki látogatása. Az MDP fő ideológusa a zománcárúgyár munkásainak tartott előadást a csehszlovák kisebbségpolitika áldásosságáról. Mint a korabeli követségi feljegyzésből kiderül, enyhén szólva nem aratott osztatlan sikert. Révai útja a maga nemében mégis diplomáciai kuriózum, hiszen a szocialista táborban ekkoriban példa nélküli volt, hogy egy kisebbségi területen az anyaország magas rangú pártfunkcionáriusa tegyen látogatást. Ez lényegében annak az elismerése volt, hogy Magyarországnak köze van a határon túli magyarokhoz. De másmilyen köze, mint az 1947 előtti Magyarországnak. Az, amennyire tehetette, védte a magyarokat, bár folyton meghátrálásra kényszerült. Ez elmondja nekik (és az anyaországi társadalomnak), hogy miért kell szeretni a szomszédos országok kisebbségpolitikáját.

Sztálin halálától a magyar forradalomig

1953-ban Sztálin meghalt, és ezzel a háborús tervek egy időre lekerültek a napirendről. Az enyhülés – szomszédos országok vezetésének szemszögéből nézve – feleslegessé tette a magyarságnak tett engedményeket. El is kezdték visszavonni azokat. Ennek esett áldozatul Felvidéken a Népes Együttes, Erdélyben a Magyar Népi Szövetség, de sok más magyar intézmény is így járt, Felvidéken és Erdélyben egyaránt.

Magyarország magyarságpolitikájának a lényege eleinte nem változott, csak éppen egyre kevésbé volt mit dicsérni a szomszédos országok kisebbségpolitikáján, ezért inkább nem mondtak semmit. A média egyre kevésbé foglalkozott a határon túli magyarokkal. Egy koncepcionális váltás lehetősége csak 1955 véégén, 1956 elején kezdett felsejleni. Méghozzá több irányban. A pozsonyi magyar főkonzulátus például 1956 elején írásbeli figyelmeztetésben részesült, amiért „túl sokat” foglalkozott a szlovákiai magyarokkal és a Csemadokkal, ahelyett, hogy ezt az energiát a szlovák „elvtársakkal” fenntartott kapcsolatokba fektette volna. Valamivel később azonban, szeptemberben, az 56-os forradalom előestéjén a Szabad Nép terjedelmes cikkben kritizálta, hogy Romániában – Csehszlovákiához hasonlóan, csak erről nem írt a cikk – elkezdtek megszüntetni a Sztálin-korszak (békeidőben „feleslegessé vált”) magyar intézményeit.

A Szabad Nép-cikk napjaiban már érlelődött a forradalom, működött a Petőfi-kör, folytak a Rajk-temetés előkészületei. Nem volt mindegy, hogy mit gondol az „utca”.

És az utcának – tehát a magyarországi társadalomnak – ekkor már személyes benyomásai voltak a román és a csehszlovák kisebbségpolitikáról. Miközben ugyanis 1954–55 folyamán a médiából eltűnt a határon túli magyar téma, fokozatosan újra lehetett utazni. 1954-től nagyobb számban adtak ki magán útleveleket a szocialista országokba, és némelyest csökkentek a díjtételek. 1956 augusztusában Magyarország, Románia és Csehszlovákia, valamint részlegesen a Szovjetunió irányában is előrölték a vízumkényszert, és személyivel lehetett átlépni a határt.

Csodálatos egymásra találások, újra találkozások pillanatai voltak ezek. Tamási Áron 1955-ben még magánútra, 1956-ban már író-olvasó találkozókra látogathatott szülőföldjére. Számos magyarországi fiatal ekkor járt először határon túli magyarok között, s jött haza nagy felismerésekkel, romantikus élményekkel. S viszont: erdélyi, felvidéki fiatalok is első ízben kirándulhattak az anyaországba. De ez a korszak nagyon rövid volt. Magyarországon október 23-án kitört a forradalom, amire a szomszédos országok azonnal a határok lezárásával reagáltak.

Bár erről különböző dolgokat lehet olvasni, a források alapján tény, hogy a forradalom alatt Magyarországon alig-alig esett szó a határon túli magyarokról. Amikor esett, a rendezvények szervezői akkor is lecsitították az embereket, mert nem ez volt a legsürgősebb probléma, amelyet a forradalom alatt rendezni kellett. Nem úgy a határon túli magyar területeken, ahol nagyon is sok szó esett Magyarországról. Az erdélyi és kárpátaljai eseményekkel már több könyv is foglalkozott, viszont szinte teljesen feltáratlanok a felvidéki események.

A magyar forradalomtól a prágai tavaszig

A világpolitikai frontvonalak szempontjából a Szovjetunióknak két olyan tanulsággal szolgált a magyar forradalom, amelyek kisebbségpolitikailag is relevánssá váltak. Egyrészt kiderült, hogy a határon túli magyarság közvetítő közeg Magyarország és a szomszédos országok között. Másrészt kiderült, hogy a hagyományos nemzettudat – legalábbis Magyarországon – akár a kommunista elitet is szembefordíthatja a Szovjetunió geopolitikai érdekeivel. (Nagy Imre például moszkovita kommunista volt, a kritikus pillanatban – hazafias elkötelezettségéből – mégis az utca oldalára állt, Moszkvával szemben.)

Közvetlenül a forradalom után – 1957-ben és 1958 elején – a legfontosabb geopolitikai cél az volt a szovjetek számára, hogy ne újulhasson fel a forradalom Magyarországon, és ha mégis felújulna, ne terjedjen át a szomszédos országokra. Egyénileg megfélemlítették az embereket. Akik a forradalommal nyíltan rokonszenveztek, azokat meghurcolták. Viszont rövid időre Magyarországon is és a szomszédos országokban is hasonlóan kezdték kezelni a magyar közösségeket, mint a Sztálin-korszakban. Elváltak majdnem minden személyes kapcsolatot. 1960-ig gyakorlatilag

egyáltalán nem lehetett utazni az anyaországba és viszont. Ugyanakkor 1957-ben több magyar intézményt létrehoztak. Felvidéken például az Ifjú Szívek Együttest, vagy a zselízi néptáncfalókat. Ekkor indult A Hét című lap, vagy Erdélyben a Korunk.

Magyarországon ismét viszonylag sokat foglalkozott a média a határon túli magyarokkal, pontosabban azzal, hogy milyen kiváló a csehszlovák és a román kisebbségpolitika. Az Élet és Irodalom például az új intézmények létrejöttéről, sőt majdnem minden új könyvről vagy színházi bemutatóról tudósított. Mindez szinte kizárólag a budapesti médiában jelent meg. A Népszabadság pesti kiadásában több ilyen témájú írás napvilágot látott, a vidéki számokban szinte semmi. A határon túli magyar intézményeket felhasználták Magyarország befolyásolására. Amikor a magyarországi sajtó kicsúszott a szovjetek ellenőrzése alól, az Új Szót terjesztették az anyaországban, mert abból a szovjet propaganda folyt. Később az erdélyi magyar írókkal írtak felszólítást a magyar íróknak, hogy támogassák a Kádár-rendszert.

A forradalom másik tapasztalatával, hogy a hagyományos nemzettudat növeli a csatlós államok ellenállóképességét, csak később kezdtek foglalkozni. 1957 novemberében Moszkvában a kommunista és munkáspártok nemzetközi kongresszusán meghirdették a szocialista tábor működésének új elveit. Eszerint a csatlós országok kormányainak két dolgot kellett biztosítani. Egyrészt saját lojalitásukat a Szovjetunió érdekei iránt, amit proletár internacionalizmusnak hívtak. (Csak semmi külön út!) Másrészt a kormányoknak biztosítaniuk kellett az állampolgárok lojalitását önmaguk iránt, tehát az úgynevezett „szocialista hazafiságot”. (Csak semmi önálló cselekvés! Nemzetiségi sem. Minden, ami önállóságot, önrendelkezést sejtet, az gyanús.) Hruscsov egy ilyen blokkal kívánt hadba vonulni a Nyugat ellen, immár nem Jugoszláviában, s lehetőleg nem is Németországban (bár nyilvánvalóan itt is összeütközésre számítottak, ezért építették a berlini falat), hanem – ha lehet – Európán kívül, az ellenfél partjaitól néhány száz kilométerre, Kubában.

A szocialista blokk működésének új szisztémája súlyos nyomokat hagyott Magyarország kisebbségpolitikájában. Ha ugyanis minden országnak saját állampolgárai lojalitását kellett biztosítani, akkor nem lehetett a másik országot abban zavarni, hogy az ott élő kisebbség lojalitását kikényszerítse.

Márpedig a kikényszerítés megkezdődött, például a magyar intézmények megszüntetésével. Romániában ekkor szűnt meg a Magyar Autonóm Tartomány, a Bolyai Egyetem és számtalan más intézmény. A Bukaresti Magyar Nagykövetség idegesen tájékoztatta Budapestet, de Kádár hallgatót. 1958 elején éppen ő hirdette ki Székelyföldön, hogy Magyarországnak semmi köze az erdélyi magyarokhoz. Marosvásárhelyen azt mondta, hogy ősi román földön áll. Csehszlovákiában 1960-ban nemcsak Szlovákia önállóságát korlátozták, hanem a magyar többségű járások nagy részét is megszüntették. Magyarország hallgatott.

A magyarországi sajtóban teljesen megszűntek a határon túli magyar hírek, Budapesten is. 1959 őszétől a diákok olyan tankönyveket kaptak, amelyben már igazságos a trianoni béke, és egyetlen szó nem esik arról, hogy Romániában és Csehszlovákiában magyarok is élnek. (Később, a 70-es évek végén ez a kérdés csak az apró betűs, nem kötelező „érdekességrovatban” jelenik meg a tankönyvekben.) Ekkor vált általános jelszóvá a politikában, hogy „nem avatkozhatunk a testvéri szomszédos országok belügyeibe”. Ez mindenre válasz volt, amit valaki is a határon túli magyarok számára követelt Magyarországon.

Mindez a Kádár-rendszer „hőskorában” történt. A 33 év alatt sokat változott, finomult a rendszer, de csak felületeiben. Az alaphangban mindig benne voltak a forradalom leverése után kimondott legfőbb elvek. Ezért, ha nem is a hivatalos politikában, de a társadalom tudatában végig megmaradt (mert alsóbb szinten sulykolták is), hogy a magyarok miatt „beavatkozni a szomszédos országok belügyeibe”, az a világ legcsúnyább dolga.

Nagyon lényeges dokumentum volt az 1959-es párthatározat a „burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról”, amely kimondta, hogy a hagyományos magyar nemzettudatot (tehát a „burzsoá nacionalizmust”) meg kell szüntetni. Ennek egyik fő ismérve a határon túli magyarok iránti érdeklődés. Az új „hazafiság” az állam és a Szovjetunió iránti lojalitás. A határozat szellemében 1961-ben pert indítottak és súlyos börtönítéleteket hoztak olyan magyarországi értelmiségiek ellen, akik Kádártól azt követelték, hogy lépjen fel a kolozsvári magyar egyetem védelmében. Amikor Mács József felvidéki író Budapestre ment informális segítséget kérni egy szlovákiai magyar tévéprogramhoz, azzal fogadták, hogy „na, mi hírek Bratyszlavában”, és hazatérve azonnal kérdőre fogta a már mindenről tudó csehszlovák titkosszolgálat.

A prágai tavasz hatása

De ez a korszak sem tartott örökké. A Kubába tervezett háború még kitörése előtt (a Disznó-öböli válságban) kudarcot vallott. Hruscsovot elűzték. Jött Brezsnyev, s a változással együtt egy ideig az újabb bizonytalanság, amely most is ugyanazt eredményezte, mint Sztálin halála után: a magyar kisebbségpolitika alapelvei nem változtak (ezúttal maradt a „belügyekbe való be nem avatkozás”), csak kicsit kisebb vehemenciával, mint korábban.

A bizonytalanság hatására Románia a Ceausescu-féle különúton indult el, Csehszlovákia visziót a Dubček-féle „emberarcú szocializmus” útján. És bár a román és csehszlovák különút tűz és víz volt, hamar szövetségesre leltek egymásban, mert 1968-ra mindkét ország szembekerült a Szovjetunióval. Pont az a két ország, ahol a legnagyobb magyar közösségek éltek. Az az ország, ahol a harmadik legnagyobb

magyar közösség élt, Jugoszlávia, már 1948 óta különúton járt. Csehszlovákia számára mindenképpen példa volt a jugoszláv modell, és Románia számára is külpolitikailag. A kádári Magyarország viszont kitartott a szovjetek mellett. Magyarországon emiatt keletkezhetett rés az 1958–59-ben meghirdetett magyarságpolitikán.

A magyar-magyar kapcsolatok napirendre kerültek a pártközpontban, majd az Írószövetségben. Ha a napilapok szintjén nem is, de az irodalmi folyóiratokban, szűk réteglapokban viszonylag szabadon lehetett írni arról, hogy egy és oszthatatlan kulturális közösség vagyunk. Ismét nem a magyarországi társadalom egésze, hanem csak egy szűk elit kapott tájékoztatást a kisebbségi kérdéstről, de az kapott. 1968-tól az irodalmi életben és a népművészetben legálisan megtúrták az utazással összehozható tapasztalatok feldolgozását. Létrejött a táncházmozgalom: a pesti egyetemisták egy része erdélyi magyar táncokért kezdett rajongani. S persze nemcsak a táncokért, hanem azokért is, akiktől a lépéseket és a zenét tanulták.

A magyarországi társadalom szempontjából óriási volt a jelentősége annak, hogy – ha csak egy szűk réteg számára is, de – a határon túli magyarokkal való közösség megszűnt abszolút tabunak lenni. S eközben lehetett utazni (lényegében 1960, tehát majdnem a kisebbségi kérdéstől való elzárkózás meghirdetése óta). Persze nem mindenki utazott, és nem mindenki a magyarlakta vidékekre utazott. De azért sokan szereztek személyes tapasztalatokat a határon túli magyarokról.

A prágai tavasz leverése után kisebb lett a határon túli magyarok geopolitikai jelentősége. Aligha kételkedhetünk abban, hogy a hatalom, ha nagyon akarta volna, vissza tudta volna kényszeríteni a palackba a kiszabadult szellemet. De nem ez történt. A kormányzat hagyta, hogy abban a szűk körben, amelyben a határon túli magyarokkal foglalkozni kezdtek, ezt folytassák. Működtek, sőt mozgalommá gyarapodtak a táncházak. 1968 után továbbra is lehetett utazni: részt lehetett venni például a felvidéki klubmozgalom rendezvényein. A hatalom csak két dologra vigyázott nagyon. Egyrészt arra, hogy a határon túliak iránti érdeklődés szűk rétegdivat maradjon. Másrészt arra, hogy ez se öltse nyíltan politikai jelleget.

Mindez azonban így is ellentétben állt az érvényben lévő 1959-es nemzetpolitikai határozattal. Ezért 1974-ben új határozatot hoztak „Tézisek a szocialista hazafiságról és a proletár nemzetköziségről” címmel. Az új dokumentum, anélkül, hogy cáfolta volna elődjét, három ponton gyökeresen eltért tőle. Egyrészt a nemzetpolitika célját nem az államhatalom és a Szovjetunió iránti kötelező lojalitásban jelölte meg, hanem abban, hogy a nemzettudat központjába „a szocialista építés eredményei” (elsősorban az életszínvonal) kerüljön. S mivel ezek a nemzetállami keretekhez kötődtek, az új identitást egy kis-magyarországi államnemzeti tudat alkotta, amelyhez képest az erdélyi, a felvidéki, vagy a délvidéki magyar idegen volt, hiszen más életszínvonalon élt, mint a magyarországi.

Ugyanakkor ez a határozat már nem hirdetett harcot az – időközben, a hatvanas évek kemény nemzetellenes politikája által erősen megtépázott – hagyományos

nemzettudat ellen. Mi több, világossá tette, hogy annak képviselőivel együtt lehet élni. Ennek részeként azt is kimondta, hogy Magyarországnak kulturálisan köze van a határon túli magyarokhoz. Sőt azt is, hogy a kisebbségi jogok biztosítása a testvéri szocialista országok együttműködésének előfeltétele. Ez teljes elrugaszkodást jelentett a „belügyekbe való nem avatkozás” ideológiájától és az 50-es évek mindent éljenző politikájától is. Az más kérdés, hogy a be nem avatkozás elvét a Kádár-korszak elején szocializálódott pártapparátus (és különösen a külügyi apparátus nagy része) ezután is visszhangozta.

A magyarországi nemzettudatot tehát programszerűen kettéosztották. Kimondták, hogy lesz egy fejlesztésre szánt, támogatott, domináns kis-magyarországi öntudat, de békén hagyják azokat, akik nagyon ragaszkodnak a saját, hagyományos nemzetképüköz (amennyiben politikailag nem nagyon illojálisak). A határozat szerint a magyar külpolitikának ezt az utóbbi réteget is képviselnie kellett volna.

Az 1959-es és az 1974-es határozat között fontos különbség, hogy az utóbbi alacsonyabb rangú dokumentumnak számított. A korábbi a Politikai Bizottság fogadta el, az 1974-eset csak a pártközpont kulturális munkacsoportja. De ez is megjelent a párt hivatalos folyóiratában, a Társadalmi Szemlében, s külön brosúrában is terjesztették. Ez a helyzet lehetőséget teremtett arra, hogy szelektíven hajtsák végre az új határozat rendelkezéseit. Ami a fogyasztási központú nemzettudat támogatását illeti, azt maximálisan érvényesítették a kultúrpolitikában és a propagandában. A hagyományos nemzettudat megtűrésére vonatkozó kitételek kapcsán már több volt a bizonytalanság. Ami viszont a szomszédos országok kisebbségpolitikájára vonatkozott, annak a végrehajtása még bő 10 évet váratott magára.

A rendszerváltáshoz vezető évek

A „hagyományos Magyarország”, amelynek megtűréséről az 1974-es párthatározat rendelkezett, az ún. „népiek”, egy fajta – hivatalosan nem politikai, de a valóságban politikai jelentőséggel bíró – ellenzékiiséget jelentett a kormánnyal, illetve a pártvezetéssel szemben. Ennek a rétegnek a három fő ismérve volt: erélyesebb nemzetpolitikát szerettek volna, központi problémának tartották a népességfogyást, és elsősorban a szövetkezetesítésből eredő falusi szociális problémák miatt voltak elégedetlenek. A tábor központi személyisége 1983-ban bekövetkezett haláláig Illyés Gyula volt.

Kialakult azonban egy másik, nyíltabb politikai ellenállást folytató csoport is, amely elsősorban a városi szociális kérdéseket vetette a kormány szemére. Sokan a Kádár-rendszer baloldali ellenzékéből kerültek közéjük. Egy idő után ők „demokratikus ellenzékként” definiálták magukat. A kétféle ellenzék erős fenntartásokat táplált egymással szemben. Az egyik fő válaszvonal köztük a határon túli magyarság

kérdése volt, amelytől a demokratikus ellenzék főként azért idegenkedett, mert a kisebbségpolitikai problémákat zavaró tényezőnek látta egy esetleges magyar-cseh-szlovák ellenzéki összefogásban. (Az összefogás szükségességét a prágai tavasz leverése után a Charta '77 mindenképpen napirenden tartotta.)

Mindkét ellenzéki csoportosulás nagyon szűk kört jelentett. A 70-es évek közepén nem számlálhattak többet pár száz embernél. Bibó István, az 1956-os forradalom egykori államminisztere, aki 1979-ben halt meg, mégis az ország egyik fő tragédiájának azt tartotta, hogy ez a két csoport nem talál egymásra. A közeledés érdekében – mintegy végrendeletként – 1978-ban levelet intézett a demokratikus ellenzékhez, és a határon túli magyar kérdés felkarolását kérte tőlük. Nehéz megmondani, hogy ennek a „politikai végrendeletnek” mekkora lehetett a tényleges hatása. Tény, hogy ettől kezdve a demokratikus ellenzék is tudatosan törekedett arra, hogy legyen saját határon túli magyar politikája, amely mind érvelésében, mind határon túli kapcsolatrendszerében eltér a népiekétől. A demokratikus ellenzék új politikája magában rejtette a népiekkel való nemzetpolitikai együttműködés esélyét is, de a vetélkedését is. Bár a két tábor sosem vált egységessé, a nyolcvanas évek elején sokat közeledtek egymáshoz. Az áttörést egyértelműen a kisebbségi kérdés új megközelítése alapozta meg a demokratikus ellenzék oldalán.

Ekkor már Magyarország felvette az első nyugati kölcsönöket (1975). A gazdaság kölcsönfüggővé vált, és ez abban tette érdekeltté a kormányt, hogy lehetőleg kerülje a konfliktust az ellenzékkel. 1980-ban Lengyelországban kitört a Szolidaritás vértelen forradalma, amely szintén a minél nagyobb belpolitikai stabilitást tette szükségessé Magyarországon.

Mindez számos területen érezte hatását. Például abban, hogy az ellenzéki csoportok elkezdhatték szélesíteni tömegbázisukat. Nyári táborok, klubok, illegális (de megtűrt) és féllegális folyóiratok alakultak. Az ellenzéki csoportosulások bázisa néhány száz főről a nyolcvanas évek végére több ezres táborra fejlődött (ami így is eltört pült az MSZMP milliós tagságához képest). A bázis egyre több információt kapott a határon túli magyarokról, s egyre többet érintkezett velük. Immár programszerűen jártak a határon túli rendezvényekre, és hívták magyarországi eseményekre a határon túli magyar kulturális élet képviselőit.

Ennek a korszaknak a grandiózus – elvileg kulturális, de politikai jelentőségű – rendezvénye volt 1983. augusztus 20-án az István a király c. rockopera bemutatása. Az alkotás minden porcikájában a nemzeti egységet fejezte ki: Szent Istvánra hivatkozott és talpig járt a nemzeti színekben, de elkerülhetetlennek mutatta be a geopolitikai kényszer elleni lázadás leverését. A rock, a népi és az egyházi zene keveredett benne, s előkészítésébe bevontak határon túli népzene kutatókat is. Mindez nagyjából megfelelt az 1974-es párthatározat programjának, az általa kiváltott lelkesedés azonban, amely elsősorban a fiatalság fantáziáját mozgatta meg, inkább a hagyományos nemzettudat tömegbázisát erősítette, mint a párthatározatban preferált kis-magyarországiét.

Változott a párt is. Valamelyest megerősödött azoknak a politikusoknak a pozíciója, akik – bizonyára részben 1968 ötökségeként – maguk is a határon túli magyarokkal való kapcsolatok erősítését akarták. Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás ennek hamarosan szimbolikus személyiségei lettek. Persze a változás nem ment könnyen. Szűrös, aki már a hetvenes évek végén, moszkvai nagykövetségként figyelmet fordított a kárpátaljai magyarokra, kénytelen volt a külügyi apparátus áskálódásával szembeülni. 1984-ben szilenciumra ítélték Csoóri Sándort, amiért előszót írt Duray Miklós Kutyaszorítóban című könyvéhez. A döntés legalább annyira a kisebbségi kérdésben nyitni akaró pártvezetőknek szólt figyelmeztetésként, mint Csoórinak, illetve az általa képviselt ellenzéki tábornak.

Az újabb fordulatot az hozta meg, hogy Gorbacsov hatalomra jutása ismét kettéválasztotta a szocialista blokkot. Egyes országok pártvezetésének jól jött a peresztrojka, másokénak nem. Magyarország azok közé tartozott, amelyeknek jól jött. Románia és Csehszlovákia azok közé, amelyeknek nem. Tehát ismét pont az a két ország került szembe a Szovjetunióval, ahol a legnagyobb magyar közösségek éltek. (Hasonló volt a helyzet, mint 1968-ban. Csak éppen ezúttal Magyarország állt a reformok oldalán, és Románia meg Csehszlovákia ellenezte azokat.)

Ezt ugyan egzaktul nem lehet bizonyítani, de valószínűnek tűnik, hogy ennek is köszönhető az első nemzetpolitikai intézmények létrejötte. Ilyen volt a Magyarságkutató Intézet, majd a Határon Túli Magyarok Államtitkárságának létrehozása. Szűrös Mátyás a KB külügyi osztályának vezetőjeként 1987 végén a rádióban nyilatkozott a kisebbségi kérdéstről: „A csehszlovákokkal még csak-csak lehet tárgyalni, Romániáról viszont ne is beszéljünk.” Voltaképpen ekkor kezdett a gyakorlatban érvényesülni az 1974-es párthatározatnak az a része, amely a szomszédos országok kisebbségpolitikájához való viszonyra vonatkozott. Az pedig ezen is túltett, hogy 1987 körül a magyar hatóságok türéseivel és a nyugati magyarság anyagi támogatásával megindultak a segélyakciók Erdélybe.

A csernobili atomszerencsétlenség után a peresztrojkanak nevezett szovjet reformfolyamat hatására Magyarországon is immár egyértelműen kezdtek kialakulni a rendszerváltozáshoz szükséges szervezetek, fórumok. 1987. az ellenzéki erők sikertelen közeledésének, majd végleges szakításának éve volt. Az év őszén a „népi” ellenzék a lakitelki találkozón meghirdette saját programját, amelyben központi elemként jelent meg a kapcsolattartás a határon túli magyarsággal és a magyar külpolitika következetes kiállása jogaikért. A találkozó legalizálása érdekében az MSZMP KB részéről Pozsgay Imre, a Hazafias Népfőrtitkára is részt vett a rendezvényen. Ez kifejezésre juttatta, hogy a – javarészt a határon túli kérdésből álló – nemzeti törekvés összekötő kapocs az MSZMP nemzeti szárnya és a „népi” ellenzék között. A népiek nyomán a demokratikus ellenzék is kénytelen volt saját tömegbázisát erősíteni, s ha kevésbé központi elemként, de szintén célul tűzte ki a határon túli magyarok emberi jogainak védelmét.

Mindez persze az elit „szórakozása” volt. A magyarországi társadalom nagyon széles rétegeihez még ekkor is nagyon kevés információ jutott el a határon túli magyarokról. Az újságok még nagyon óvatosan foglalkoztak a kérdéssel. (És ekkor is inkább a budapesti elitlapok.)

A földrajz- és történelemkönyvekben csak szórványos, hiányos ismeretek jelentek meg a szomszédos országokban élő magyarokról. Mindamellett hiba lenne alábecsülni az információáramlás folyamatos bővülésének jelentőségét: a kulturális rendezvényeket, író-olvasó találkozókat, a táncházakat, az Erdélybe irányuló segélyakciókat, vagy az olvasótáborokat. A romániai falurombolás ellen tartott tüntetésen 1988. júniusában mintegy 200 000 ember vett részt, amiből arra lehet következtetni, hogy a határon túli magyarokkal való közösség erősítését célul kitűző mozgalmak aktív tömegbázisa ekkor már néhány százezer emberre nőtt.

*

A korszak végére, 1989-be – mondhatni: mai „időszámításunk” kezdetére – egy viszonylag bonyolult nemzetpolitikai arculattal rendelkező Magyarország érkezett meg. Egyrészt volt egy politikai elit, amelynek 1989-ben már mindegyik nagyobb tábora (az MSZMP is és mind a népi, mind a demokratikus ellenzék) – kisebb-nagyobb mértékben, de – belekóstolt a határon túli magyarokkal való foglalkozásba. A 80-as évek végén még bizonyos szintű kommunikáció is kialakult köztük ebben a kérdésben. De hangsúlyaik, motivációik, végső célkitűzéseik eltértek. És ez csak az elit volt. Néhány tízezer, esetleg néhány százezer ember. Emellett ott volt a 10 milliós magyarországi társadalom, amelyet mindezek a játszmák nem nagyon érintettek, és amely már mintegy 4 évtizede alig kapott információt a határon túli magyarokról.